

„Apsimetinėjo banditais“: kriminalinių gaujų mimezės 1945–1957 metais Lietuvoje analizė

Darius Indrišionis

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: dindrisionis@gmail.com

Santrauka. Pokariu Lietuvos SSR Aukščiausiasis Teismas nagrinėjo 44 baudžiamąsias bylas, kuriose už „banditizmą“ buvo teisiami asmenys, apsimetinėję Lietuvos partizanais arba įvairių sovietinių struktūrų atstovais. Straipsnyje analizuojamas šis reiškinys – nagrinėjama termino „banditas“ problematika sovietiniame diskurse, baudžiamosiose bylose užfiksuoti banditų mimezės atvejai, galimas tikrasis šio reiškinio paplitimas sovietų okupuotoje Lietuvoje. 21 banditų grupė apsimetinėjo partizanais ir 27 banditų grupės apsimetinėjo sovietinės valdžios atstovais (4 banditų grupės apsimetinėjo ir partizanais, ir sovietais). Dažnesnį banditų apsimetinėjimą sovietais galima paaiškinti partizanų keršto baime, tuo, kad nusikaltėliai yra iš kitų sovietinių respublikų (kurie nemoka lietuvių kalbos) ir paprastesne mimeze: apsimesti prasta drausme ir plėšikavimu garsėjusiais sribais pokariu buvo lengviau nei partizanais.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos SSR, pokaris, Laisvės kovos, kriminalinis banditizmas, RSFSR 1926 m. Baudžiamasis kodeksas, Lietuvos SSR Aukščiausiasis Teismas.

“Imitating Bandits”: The Mimesis of Criminal Groups in Soviet Lithuania (1945–1957)

Summary. During the 1940s–1950s, the Supreme Court of the Lithuanian SSR solved 44 criminal cases of “banditry” (Article 59 part 3 of RSFSR Criminal Code of 1926) with some noticeable facts of mimesis: these bandits, during their raids, were trying to create an illusion to their victims that these raids were performed by Lithuanian partisans (freedom fighters) or by some Soviet officials (militia officers, the “defenders of the People,” or Soviet army personnel).

This article focuses on the mimesis of various criminal groups in Soviet Lithuania of the 1940s–1950s. The first issue to solve in this research is the problematic terminology used by the Soviets: the term *bandit* was oftenly used in Soviet ideological discourse: an attempt to intertwine anti-Soviet partisan operations (“political banditry,” according to Soviet terminology) and the activities of “simple criminals” (burglars, raiders, rapists, murderers – any of such organized groups were referred to as “criminal bandits” by Soviet terms) under a single dubious term – the *banditry*.

An analysis of criminal raids performed by fake partisan (or fake Soviet) bandit groups showed that criminals were more often inclined to appear as if they were Soviets rather than partisans (21 bandit group used the mimesis of partisans, and 27 bandit groups used the mimesis of Soviets, while there were also 4 bandit groups that used both roles: fake partisans during one raid and fake Soviets during another). This can be explained by the bandits’ avoidance of becoming the targets of partisan revenge or by a large number of various criminals that migrated to Soviet Lithuania from the eastern republics of the Soviet Union. It may also be explained in terms of simpler imitation: for these criminals, it was more difficult to imitate Lithuanian partisans than Soviet militia.

Received: 29/04/2019. Accepted: 17/06/2019

Copyright © 2019 Darius Indrišionis. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

The real widespread effect of this phenomenon cannot be easily revealed. As there several few different types of courts (Soviet military courts, the “People’s” courts) that could solve the criminal cases of various criminal bandits, it is not even possible to give a real number of all mimetic bandits that were active in Soviet Lithuania. Also, not every raid case was documented by the Soviet side; not every raid case was even reported to the Soviets. Sometimes, Lithuanian partisans used to catch and punish these criminals themselves – all these circumstances makes the task of stating the real number of bandit groups who used various mimesis techniques an unsolvable one.

Keywords: Lithuanian Soviet Socialist Republic, post-war period, Lithuanian freedom struggle, criminal banditry, RSFSR Criminal Code of 1926, Supreme Court of the Lithuanian SSR.

Įvadas

Nagrinėjant Laisvės kovų Lietuvoje istoriją, jau ne sykį buvo analizuota provokatorių (arba specialiųjų MGB grupių) – sovietinių čekistinių žinybų suorganizuotų grupių, kurios savo veikla turėjo diskredituoti Lietuvos partizanus gyventojų akyse, tema. Dera pažymėti, kad apsiribojimas vien tik „iš viršaus“ suorganizuotomis provokatorių grupėmis neatskleidžia visos pokario susiklosčiusios situacijos, nes, be čekistinių spec. grupių, pokario Lietuvoje būta dar vieno svarbaus ir daugelio istorikų nepelnytai nuvertinto arba visai pražiūrėto elemento – kriminalinių nusikaltėlių gaujų, kurios dėl vienu ar kitu priežasčių tam tikrais savo nusikalstamos veiklos laikotarpiais ryždavosi apsimitinėti tai Lietuvos partizanais, tai sovietine milicija (ar kitais okupacinės valdžios atstovais).

Šį reiškinį sunkiai būtų galima pavadinti bandymu diskredituoti tam tikras kovojančias puses „iš apačios“: kažin ar kriminaliniai banditai turėjo tokią toli siekiančią politinę ir ideologinę savimonę. Labiau tikėtini paprasčiausi pragmatiniai tikslai: apsimesti priklausant „galingesniųjų“ stovyklai, taip užtikrinant greitesnę aukų rezignaciją. Atsižvelgiant į pasitaikantį kriminalinių banditų apsimitinėjimo įvairiapusiškumą, teisingiau būtų šį reiškinį įvardyti kaip savotišką *mimezę* – šis terminas, kilęs iš graikų kalbos, nusako ko nors sekimą ir mėgdžiojimą nekopijuojant tikrovės. Apsimitinėti linkusių banditų gaujų, dažniausiai turėjusių tikslą prisiplėšti įvairaus turto, tačiau nesiekusių kovoti nei už Lietuvos laisvę, nei už sovietinės valdžios įtvirtinimą, veiklą geriausiai apibūdintų būtent šis terminas – *mimezė*.

Straipsnio objektas – organizuotų kriminalinių nusikaltėlių gaujų¹ apsimitinėjimo Lietuvos partizanais arba sovietų valdžios atstovais atvejai. Šių atvejų, pakliūvančių į tyrimo lauką, apimtį neabejotinai lemia tyrėjo pasirinkta šaltinių bazė. Konkrečiu atveju tai – 1946–1990 m. laikotarpiu Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo (t. y. aukščiausio sovietų okupuotoje Lietuvoje veikusio nekarinio teismo) svarstytos banditizmo bylos (261 baudžiamoji byla). Iš jų pagal konkretų požymį (t. y. užfiksuotą kaltinamųjų banditų apsimitinėjimo *kažkuo*, *kuo jie iš tikrųjų nebuvo*, faktą) atrinktos 44 baudžiamosios bylos – šios 44 gaujos, kurios pokario metais (paskutinis apsimitinėjimo atvejis užfiksuotas 1957 m.) apsimitinėjo *vienais arba (ir) kitais* – mūsų tyrimo objektas.

Straipsnio tikslas – kriminalinių nusikaltėlių, kaltintų pagal RSFSR 1926 m. Baudžiamojo kodekso (BK) 59-3 str. („Banditizmas“) apsimitinėjimo Lietuvos partizanais arba sovietinių struktūrų atstovais analizė – būtų nevisavertis, jei nebūtų lydimas tam

¹ Čia norėtųsi pavartoti terminą „banditai“ arba bent „kriminaliniai banditai“, tačiau tai yra komplikuoja neaptarus pačios termino „banditas“ problematikos pokario metais.

tikro „įvedimo į kontekstą“: termino „banditas“ problematikos atskleidimo. Taigi **uždaviniai**, vedantys į pagrindinį straipsnio tikslą, yra du: **1)** išnagrinėti termino „banditas“ reikšmę ir jos kaitą pokario Lietuvoje; **2)** išanalizuoti LSSR Aukščiausiojo Teismo suole atsidūrusių banditų apsimetėlių mimezės atvejus.

Istoriografija. Pokario kriminalinių nusikaltėlių apsimetinėjimo tema istorikų yra paliesta netiesiogiai. Pats kriminalinio banditizmo pokariu reiškinyms yra mažai iširtas, nekalbant jau apie apsimetinėjimą – vieną iš specifinių, dažnai pasitaikančių jo bruožų. Iš vertesnių atskiro dėmesio darbų galima paminėti žymiąją Kęstučio Girmiaus atliktą Lietuvos partizanų kovos studiją, kurios viename skyriuje kalbama apie provokatorius ir plėšikus², – toks sujungimas byloja, kad abu šiuos reiškinius autorius mato kaip tarpusavyje giminingus partizanų karo reiškinius. Mingailės Jurkutės disertacijoje nagrinėjamas sovietų valdžios kurtas ideologinis pasakojimas apie partizanus kaip banditus³ – kriminalinių nusikaltėlių, apsimetinėjusių partizanais, veikla neabejotinai prisidėjo prie šio pasakojimo įtvirtinimo. „Partizanų-banditų“ įvaizdžio kūrimą KGB rankomis savo monografijoje nagrinėjo Kristina Burinskaitė⁴. Monika Kareniauskaitė savo disertacijoje palietė banditizmo sąvokos dvilypumą ir konstatavo, kad tokių nusikaltimų kaip banditizmas sąvokos liko iki galo neaiškios⁵. Bernardas Gailius teigia, jog, nors iš dalies pavyko supainioti politinius kalinius su kriminaliniais nusikaltėliais, pastariesiems visgi buvo taikomos kitos proceso taisyklės, kurias taikė kita teismų sistema⁶. Nijolė Gaškaitė atskleidžia, kad patys partizanai suvokė egzistuojant kriminalinių nusikaltėlių apsimetinėjimo problemą – ir baudavo apsimetėlius mirtimi⁷. Neminint kitų istorikų ir publicistų tekstų, kur ši tema yra nagrinėjama visiškai fragmentiškai, galima konstatuoti, jog išsamių šios aktualios temos tyrimų kol kas nėra.

Kalbant apie užsienio istorikų darbus, dera išskirti du tyrimus, liečiančius bendrą pokarinio banditizmo Sovietų Sąjungoje temą ir leidžiančius įtraukti nagrinėjamą temą į platesnį kontekstą. Amerikiečių istoriko Jeffrey Burdso monografijos dalis yra skirta būtent pokarinio banditizmo SSRS temai. Istorikas remiasi problemiška ir painia „socialinio banditizmo“ sąvoka. Jos autorius – marksistas britų istorikas Erikas Hobsbawmas, teigęs, kad tam tikrose visuomenėse tam tikrais laikotarpiais egzistavo plėšikai, kurie, nors ir buvo už įstatymo ribų, visuomenės buvo daugiau ar mažiau palaikomi, nes iš dalies kovojo prieš neteisingą politinę sistemą. Tiesa, šiuos „socialinius banditus“ E. Hobsbawmas atskiria nuo paprastų plėšikų ir kriminalinių nusikaltėlių, kurių pasitaikydavo visais laikais⁸. Šią sąvoką, „socialinis banditizmas“, vartoja ir J. Burdsas. Jis teigia, kad Lietuvoje ir Ukrainoje (omenyje turima Vakarų Ukrainos dalis, prijungta prie SSRS 1939 m.) pokariu buvo būdingas ypatingas reiškinyms – socialinio banditizmo susiliejimas su antisovietiniu nacionalistiniu judėjimu⁹. Suvokiant, jog nei J. Burdso minimas „social-

² K. Girmius, 1990, p. 365.

³ M. Jurkutė, 2016, p. 57.

⁴ K. Burinskaitė, 2015, p. 130–140.

⁵ M. Kareniauskaitė, 2017, p. 137.

⁶ B. Gailius, 2006, p. 193.

⁷ N. Gaškaitė, 2006, p. 126.

⁸ E. Hobsbawm, 1969.

⁹ J. Burds, 2006,

linis banditizmas“, nei antisovietinis nacionalinis judėjimas nėra „paprastų kriminalinių nusikaltėlių“ veikla, kurią nagrinėjame šiame straipsnyje, galima teigti, kad, pasirinkdamas miglotą „socialinio banditizmo“ sąvoką, J. Burdsas iš esmės apeina „paprastų nusikaltėlių banditizmo“ temą Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje. Tiesa, akivaizdu, jog pats istorikas skiria „politinį banditizmą“ nuo „kriminalinio banditizmo“ – tiesiog apie pastarąjį Lietuvoje ir Vakarų Ukrainoje J. Burdsas nekalba¹⁰.

Kitas vertas dėmesio darbas – rusų istorikės Jelenos Zubkovos studija apie Pabaltijo sovietines respublikas pokario metais. Šiame darbe dėmesio skiriama ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo ir kriminalinio banditizmo temai. Istorikė remiasi sovietinių represinių struktūrų statistiniais duomenimis ir teigia, jog iš 1946 m. visoje SSRS sunaikintų 2 895 kriminalinių gaujų tik 5,6 % sudarė gaujos, sunaikintos Pabaltijo respublikose. Anot J. Zubkovos, tai rodo, kad kriminalinis banditizmas šiose respublikose vaidino tik antraeilį vaidmenį ir nebuvo plačiai paplitęs¹¹. Tiesa, tokių teiginių reikia vertinti kritiškai, nes J. Zubkova prieš tai pareiškė, jog 1944–1947 m. laikotarpiu „antisovietinius pasireiškimus“ naujosiose sovietinėse respublikose NKVD ir NKGB statistika nurašydavo banditizmui¹². Taigi, nors rusų istorikė suproblemino patį banditizmo suvokimą pirmųjų pokario metų (1944–1947 m.) sovietinių represinių struktūrų statistiniuose dokumentuose, pati netrukus suklydo, pasiremusi 1946 m. statistika.

Šaltiniai ir jų problematika. Šiame straipsnyje aprašomame tyrime remiamasi LSSR Aukščiausiojo Teismo pokario metais nagrinėtomis baudžiamosiomis bylomis – civilinio okupantų teismo dokumentais, kurie liudija, kad „sovietinio teisingumo“ aktyvumo kartkartėmis atsidurdavo tie, kuriuos patys sovietų valdžios atstovai suvokė kaip „banditus“ bent jau teisine prasme, – t. y. jų veiklą kvalifikuodavo pagal pokariu veikusio 1926 m. RSFSR BK¹³ 59-ojo straipsnio 3-įjį paragrafą „Banditizmas“. Nuo 1946 m., kai banditizmo bylų teisingumas iš karinių teismų (įvairių Lietuvos SSR veikusių karinių tribunolų, kurių istorikas Severinas Vaitiekus suskaičiavo 54¹⁴) buvo perduotas LSSR Aukščiausiajam Teismui, iki sovietinės okupacijos pabaigos šis teismas nagrinėjo 261 baudžiamąją bylą, kurioje būta kaltinimų banditizmu¹⁵. Ši archyvinė šaltinių bazė tapo pagrindu magistro darbui, analizuojančiam pokarinių kriminalinių banditizmą Lietuvos SSR¹⁶, o iš jos atrinktos 44 baudžiamosios bylos, kuriose užfiksuoti kriminalinių banditų mimezės atvejai, – pagrindu šiam straipsniui. Minėtos baudžiamosios bylos yra saugomos Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA)¹⁷.

Kriminalinių banditų bylas (1926 m. RSFSR BK straipsnis 59-3) dažniausiai tyrė (tų laikų terminologija – „vedė tardymą“) sovietinės milicijos arba prokuratūros organai. Itin retais atvejais – NKGB-MGB-KGB. Tardymo pabaigoje bylą kuravęs tardytojas

¹⁰ Ibid.

¹¹ J. Zubkova, 2007, p. 252.

¹² Ibid., p. 247–248.

¹³ Kalbant tiksliai – Lietuvos SSR veikė 1940 m. įvestas Lietuvos SSR baudžiamasis kodeksas, tačiau iš esmės tai tebuvo to paties 1926 m. RSFSR BK vertimas į lietuvių kalbą.

¹⁴ S. Vaitiekus, 2011, p. 308–310.

¹⁵ 1926 m. RSFSR BK „banditizmą“ apibūdino 59-ojo straipsnio 3 paragrafas, o įvedus naująjį 1961 m. LSSR BK – 75-asis straipsnis.

¹⁶ D. Indrišionis, 2018.

¹⁷ LSSR Aukščiausiojo Teismo fondas, 1940–1991 m. (LCVA, f. R-808).

surašydavo kaltinamąją išvadą – visumą to, ką tardytojas manė esant įrodytiną teisme. Kaltinamąją išvadą turėjo patvirtinti prokuroras – tik tada buvo galima perduoti bylą teismui. Taigi, nors mūsų tyrime nagrinėjamos bylos – LSSR Aukščiausiojo Teismo, absoliučią daugumą jų dokumentų sukurdavo aktyviai sovietinėse represijose dalyvavusios struktūros – NKVD-MVD, prokuratūra ir NKGB-MGB-KGB. Tokia situacija – represinių struktūrų dominavimas tardyme – verčia pasirinkti specifinį metodologinį požiūrį į baudžiamųjų bylų dokumentus: suvokiant, kad už „nuoširdžiai savo kaltę pripažįstančio nusikaltėlio“ nugaros gali stovėti sadistas tardytojas su gumine lazda rankose, nėra tikslinga „nerti į pelkę“ – atskirai analizuoti apklausų protokolus ar kitą tardymo metu surinktą medžiagą. Tokiu atveju, atsižvelgiant į nemažą analizuojamų atvejų kiekį, tikslinga apsiriboti dviejų tipų dokumentais, kurie aptinkami kiekvienoje baudžiamojoje byloje: **1)** jau minėtomis kaltinamosiomis išvadomis – t. y. tuo, ką tardymo organai ir išvadą tvirtinantis prokuroras laiko įrodytiną teisme; **2)** teismo posėdžio protokolu – t. y. paskutine teisiųjų galimybe viešai prabilti apie savo galimą nekaltumą, atsisakyti tardymo metu duotų (jėga išmuštų) parodymų. Kai kuriais atvejais papildomai panaudojami ir teismo nuosprendžiai ar apie nuosprendžio persvarstymą bylojantys dokumentai.

Dera suvokti svarbų dalyką – netgi nepaisant to, kad tiek tardytojų surinkta medžiaga, tiek pačių teisiųjų elgesys teismo metu, tiek priimtas nuosprendis gali atrodyti įtikinamai ir triuškinamai demonstruoti teisiųjų kaltę, represinis sovietinės sistemos (ypač pokario laikotarpiu) pobūdis, kai be didelių skrupulų galėjo būti represuojami nusizengusiųjų režimui artimieji, verčia atsiriboti nuo galutinių vertinimų apie kaltę ar nekaltumą. Istorikas – viso labo tyrėjas: išteisinti, reabilituoti arba pasmerkti – visa tai ne istoriko galiose. Baudžiamųjų bylų figūrantų (ne)kaltumą turi skelbti laisvas ir teisingas teismas – todėl šiame tyrime, kalbant apie tam tikriems asmenims pateiktus kaltinimus, vartojami itin neigiamą, kaltinamąjį pobūdį turintys veiksmažodžiai „apiplėšė“, „sumušė“, „išžagino“, „nužudė“ ir kt. – visai nereiškia, jog straipsnio autorius kaltina minimus asmenis *tai iš tikrųjų padarius*; tai reiškia tik tai, kad sovietiniai tardymo organai ar sovietinis teismas šiuos asmenis *kaltino ar pasmerkė už paminėtas veikas*.

Žinoma, dėl tokio atsiribojimo nuo tiesos paieškų gali kilti klausimas – kokia tada paties tyrimo prasmė? Pakartosime, kad konkretaus asmens (ne)kaltumą gali įrodyti tik laisvas ir teisingas teismas, tačiau istorikai savo tyrimais gali prisidėti prie šių teismų darbo palengvinimo. Šio tyrimo atveju svarbu yra atskleisti, ką pats sovietinis režimas suvokė esant „kriminaliniais banditais“ ir kaip juos skyrė nuo Laisvės kovotojų – partizanų. Ši skirtis yra svarbi vien tuo, kad didelę pokario laikotarpio dalį¹⁸ už kriminalinį banditizmą negrėsė mirties bausmė, o partizanai buvo mirtimi baudžiami beveik visą pokarį (išimtis – laikotarpis nuo 1947 m. gegužės 26 d. iki 1950 m. sausio 12 d., kai SSRS buvo atšaukta mirties bausmė).

¹⁸ Nuo 1947 m. gegužės 26 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo (toliau – SSRS ATP) įsako dėl mirties bausmės panaikinimo iki 1953 m. sausio 13 d. SSRS ATP įsako dėl mirties bausmės įvedimo daliai kriminalinių banditų (tų, kurie piktybiškai pažeidinėja lagerių ir kalėjimų drausmę ir žudo kitus kalinius), jiems (kriminaliniams banditams) negrėsė mirties bausmė – netgi už recidyvines, masines ar serijines žmogžudystes jie būdavo nuteisiami eiline 25 m. lagerio bausme. Esama nuomonių, kad tokia teisinė situacija pagimdė žinomą rusišką posakį „Opiat dvadcat piat“ – „Ir vėl dvidešimt penkeri“.

Kitas aktualus šio tyrimo dėmuo – apsimetinėjimo metodų analizė. Tyrime bus minimi keli atvejai, kai partizanais apsimetinęję už kriminalinį banditizmą nuteisti asmenys sulaukė stebėtinai švelnių bausmių (palyginti su už panašias veikas nuteistais asmenimis, kurie partizanais neapsimetinėjo). Tokie pavyzdžiai galbūt ir neleidžia teigti, kad sovietinis teismas specialiai švelnino bausmes „apsimetėliams partizanais“, suvokdamas jų apsimetinėjimo politinę bei ideologinę reikšmę, tačiau galima tvirtinti, jog „apsimetinėjimo partizanais“ faktas tikrai nebuvo laikomas teisiama jų kaltę sunkinančia aplinkybe – greičiau netgi priešingai. Tai leistų daryti prielaidą, kad kaltinamosiose išvadose minimi „apsimetinėjimo partizanais“ faktai *greičiausiai buvo autentiški* – jei kaltinimo pusė vargiai galėjo šiuos faktus laikyti kaltinimą sustiprinančia aplinkybe, tai *nebuvo tikslo specialiai juos išsigalvoti*. Be to, teismo posėdžių metu teisiameji kartais bandydavo užginčyti tam tikrus kaltinimus, tačiau nepavyko aptikti atvejo, kad būtų bandoma atskirai užginčyti kaltinime minėtą apsimetinėjimo faktą – tai irgi leistų spręsti, kad patys teisiameji (ar jų advokatai) nelaikė apsimetinėjimo fakto kokia nors sunkinančia aplinkybe. Tai irgi bylotų apie „apsimetinėjimo partizanais“ faktų autentiškumą.

Apsimetinėjimo masto problema. Viena iš problemų, kurių negali išspręsti šis tyrimas, – nustatyti tikrąjį apsimetinėjimo mastą. Šios problemos priežastys yra kelios: **1)** 1950–1953 m. Lietuvos SSR buvo padalyta į keturias sritis, kiekviena jų turėjo srities teismą, kuris savo ruožtu galėjo nagrinėti banditizmo bylas (pavyzdžiui, Klaipėdos srities teismas šiuo laikotarpiu nagrinėjo 8 banditizmo bylas¹⁹). **2)** Banditizmu kaltinamų sovietinės armijos kariškių bylas visą sovietmetį nagrinėjo kariniai tribunolai, kurių dokumentai saugomi ne Lietuvos archyvuose. **3)** Pokario sovietinėje teisėje būta banditizmui „giminingų“ teisės normų, kuriomis remiantis galėjo būti baudžiami pavieniais apiplėšimais užsiėmę asmenys. Tai – RSFSR 1926 m. BK 167 str. 3 dalis („Ginkluotas apiplėšimas“) ir SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1947 m. birželio 4 d. įsakas, sustiprinantis baudžiamąją atsakomybę už privačių asmenų turto plėšimus²⁰. Apsimetėliai galėjo būti nuteisti remiantis šiomis „giminingomis teisės normomis“, o baudžiamąsias bylas pagal šias normas galėjo nagrinėti ir liaudies teismai, išsibarstę po visą Lietuvos SSR – LSSR Aukščiausiasis Teismas svarstydavo tik pačias stambiausias ir sudėtingiausias bylas, sukurtas remiantis šiomis normomis. **4)** Kai kuriose bylose sovietiniai tardytojai tyrimą vykdavo gana atmetinai ir, panašu, nesistengė išsiaiškinti visų nusikalstamų epizodų, kuriuos įvykdė tam tikra gauja (pavyzdžiui, 1946 m. pavasarį Švenčionių apskrityje veikė penkių banditų gauja, plėšusi vietos gyventojus. Kaltinamojoje išvadoje išsamiai aprašytas tik vienas apiplėšimo epizodas ir pridėtas lakoniškas apibendrinimas: „Iš viso, banditai įvykdė ne mažiau keturių apiplėšimų“²¹). Tai leidžia spėti, kad ne visi apsimetinėjimo atvejai galėjo būti užfiksuoti vien dėl atmetinio kai kurių sovietinių tardytojų požiūrio į darbą. **5)** Ne tik sovietai pokario Lietuvoje kovojo su kriminaliniais nusikaltėliais – tai darė ir Lietuvos partizanai. Kai kurie kriminaliniai

¹⁹ Klaipėdos srities teismo fondo nuolatinio saugojimo bylų apyrašo (4 apyrašo) aprašas, in: KLA, f. 12, ap. 4 (apyrašo aprašas).

²⁰ УКАЗ от 4 июня 1947 года ОБ УСИЛЕНИИ ОХРАНЫ ЛИЧНОЙ СОБСТВЕННОСТИ ГРАЖДАН, in: Libussr. [interaktyvus], in: <http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4644.htm>, [2019-04-20].

²¹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-183 / 1946 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 89, l. 180.

banditai (tarp jų – ir apsimetėliai) pakliūdavo į partizanų rankas, būdavo griežtai baudžiami (paprastai mirties bausme) ir apie šių kriminalinių banditų padarytas piktadarybes sovietinės struktūros jau nebesužinodavo. Pavyzdys: vienos apsimetėlių gaujos (kuri, tiesa, apsimetinėjo milicininkais) vadeivą partizanai nubaudė mirties bausme. Jo bendrininkams pasisekė labiau – juos suėmė sovietai²². 6) Galiausiai, kai kurie banditai galėjo taip įtikinamai apsimetinėti, kad apiplėštiesiems net nekiltų klausimas, jog jų turimą pasisavinę asmenys galėtų būti ne tikrieji partizanai ar ne tikrieji sovietai. Visos šios paminėtos priežastys leidžia teigti, kad šiame straipsnyje nagrinėjami apsimetinėjimo atvejai – viso labo ledkalnio viršūnė: tikrasis apsimetinėjimo mastas pokario Lietuvoje turėjo būti daug kartų didesnis.

Kalbant apie temos aktualumą, dera atsiminti prieš kurį laiką vieno dabartinio, laisvos Lietuvos Seimo nario išsakytus viešus pasvarstymus apie tai, jog pokariu buvo visokiausių neaiškumų („Aš pasiūliau statyti susitaikymo ir atgailos paminklą. Kadangi kiekviename kaime tokių žmonių buvo ir neaiškumų visokiausių buvo. Ne aš sakiau banditų terminą, žmonės minėjo, vadino miškinius banditais, nes jie iššaudė dorų žmonių šeimą, išprievartavo motiną“²³). Tai įrodo, kad analizuoti probleminius pokario klausimus yra svarbu ir aktualu – ypač ilgalaikio ir bekompromisio informacinio karo, kurio taikiniu dažnai tampa Laisvės kovų istorija, sąlygomis.

Banditizmo termino problema

Abiejuose Lietuvos SSR laikotarpiu veikusiuose BK „banditizmo“ formuluotė išlieka beveik identiška. 1940–1941 m. ir 1944–1961 m. veikusio RSFSR BK (1926 m. redakcijos) 59-ojo straipsnio 3-ioji dalis (toliau – 59-3) vadinosi „Banditizmas“ ir buvo aiškinama kaip „ginkluotų gaujų organizavimas ir dalyvavimas jose ir jų organizuojamuose sovietinių ir privačių įstaigų arba atskirų piliečių užpuolimuose, traukinių stabdymas, bėgčių ir kitų susisiekimo kelių ardymas“²⁴. 1961–1990 m. veikusio LSSR BK (1961 m. redakcijos) 75-asis straipsnis „Banditizmas“ apibūdintas kaip „ginkluotų gaujų organizavimas, turint tikslą užpulti valstybines, visuomenines įstaigas ar įmones arba atskirus asmenis, taip pat dalyvavimas tokiose gaujose ir jų daromuose užpuolimuose“²⁵. Kadangi šiam tyrimui aktualus pokario laikotarpis, apsiribosime pirmuoju RSFSR BK (1926 m. redakcijos).

Esminė banditizmo (59-3) kaip BK straipsnio problema – stebėtinai turinio panašumas į šalia esantį, liūdnei pagarsėjusį 58-ąjį RSFSR BK (1926 m.) straipsnį „Kontrevoliuciniai nusikaltimai“. Keturi šio straipsnio paragrafai iš esmės atkartoja visą 59-3 turinį: 1) 58-7 („Sabotažas“) – „Trukdymas valstybinės pramonės, transporto, prekybos, piniginių santykių ar kreditų sistemos arba kooperacijos, įvykdytas kontrevoliuciniais

²² Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-193 / 1946 m., *ibid.*, b. 94, l. 131.

²³ „Kepenys pasiūlė statyti paminklą sribams ir partizanams“, in: *Delfi* [interaktyvus], in: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kepenis-pasiule-statyti-paminkla-sribams-ir-partizanams.d?id=76343901>>, [2019-04-15].

²⁴ Уголовный кодекс РСФСР, Москва, 1950, c. 45, [interaktyvus], in: <http://istmat.info/files/uploads/49552/ugolovnyy_kodeks_rsfsr_-_1950.pdf>, [2019-04-17].

²⁵ *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, Mintis, 1970, p. 59.

tikslais“; 2) 58-8 („Teroristinis aktas“) – „Vykdymas teroristinių aktų, nukreiptų prieš sovietinės valdžios atstovus <...>“; 3) 58-9 („Diversija“) – „Sunaikinimas arba apgadinimas kontrrevoliuciniu tikslu sprogdinant, padegant ar kitu būdu geležinkelį arba kitus susisiekimo kelius ar priemones <...>“; 4) 58-11 („Grupinė veikla“) – „Įvairios kilmės organizuota veikla, nukreipta rengimuisi arba įvykdymui šiame skyriuje nurodytų nusikaltimų <...>“²⁶.

Lyginant paminėtų 58-ojo straipsnio paragrafų turinį su 59-3 turiniu, pažymėtini panašumai: kalbant apie sabotažą (58-7) omenyje turimas įvairių sovietinių įstaigų *veiklos trukdymas kontrrevoliuciniu tikslu*, o 59-3 formuluojama konkrečiau: „dalyvavimas <...> sovietinių ir privačių įstaigų <...> užpuolimuose“. Kalbant apie teroristinį aktą (58-8), minimas teroristinių aktų, *nukreiptų prieš sovietų valdžios atstovus*, vykdymas. 59-3 šiuo atveju kartu yra ir siauresnis, ir platesnis: „dalyvavimas <...> atskirų piliečių užpuolimuose“ (pamąstymui: jei plėšikų gauja sustabdo transportą, kuriuo važiuoja kolūkiečiai („atskiri piliečiai“) ir kolūkio pirmininkas („sovietų valdžios atstovas“), o banditai visus apiplėšia nežiūrėdami, kuris turtas priklauso paskiriems piliečiams (taigi, privatus), o kuris valstybei: tai sabotažas ar banditizmas? O jei visus išžudo: tai teroristinis aktas ar banditizmas?).

Tas pats pasakytina ir apie kitus du paminėtus 58-ojo straipsnio paragrafus – esmė ryškėja ta pati: viskas, kas nukreipta prieš sovietų valdžią, viskas, kas daroma „kontrrevoliuciniu tikslu“, – visa tai yra kvalifikuotina kaip „kontrrevoliucinis nusikaltimas“, t. y. atitinkamais 58-ojo straipsnio paragrafais. Bet tie patys veiksmai (pavyzdžiui, „sovietinių įstaigų užpuodinėjimas“), kurie yra padaryti neturint „kontrrevoliucinio tikslo“, – kvalifikuojami kaip banditizmas (59-3). Iliustruojantis pavyzdys: 1952 m. Vilniuje, ant Tauro kalno, siekiant išžaginti, buvo užpulta ir pasmaugta septyniolikmetė mergina, kuri dargi buvo ir komjaunuolė bei žinomo LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputato anūkė. Trys jauni žmogžudžiai buvo surasti, prisipažino ir buvo nuteisti už banditizmą (59-3) – gavo po 25 metus lagerio²⁷. Nereikia abejoti – jei sovietiniai tardytojai būtų turėję bent menkiausią pagrindą (arba būtų labai to norėję) įžvelgti, jog šiame nužudyme būta kažkokio „kontrrevoliucinio tikslo“ (pavyzdžiui, mergina buvo nužudyta ne kaip seksualinės prievartos objektas, bet kaip LSSR AT deputato giminaitė) – viskas būtų įforminta kaip „teroristinis aktas“ (58-8) ir būtų paskelbti mirties nuosprendžiai. Beje, analogiškų atvejų išties buvo: tais pačiais 1952 m. mirtimi nuteisti ir sušaudyti du kolūkiečiai, kurie dėl asmeninių nesutarimų nužudė kolūkio pirmininką – jų atžvilgiu buvo pritaikytas 58-asis straipsnis²⁸. Komjaunuolės nužudymas mieste dar galėjo būti *tik* kriminalinis banditizmas (59-3), o štai kolūkio pirmininko nužudymas kaime – *jau* politinis banditizmas (58 str.).

Tokią teisinę situaciją paaiškina tai, kad 59-asis RSFSR BK (1926 m.) straipsnis yra vadinamas „Ypatingai Sovietų Sąjungai pavojingi nusikaltimai prieš valdymo tvarką“. Pateikiamas ir komentaras: „Įvairūs veiksmai, kurie nėra nukreipti tiesiogiai į sovietų

²⁶ Уголовный кодекс..., op. cit., c. 41–42.

²⁷ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1952 m. gruodžio 12 d. nuosprendis // Baudž. byla Nr. 2-34 / 1952 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 931, l. 282–284.

²⁸ Žr. Jono Gritėno ir Juozo Mickūno baudž. byla, in: LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36627/3.

valdžios ir darbininkų bei valstiečių vyriausybės nuvertimą, tačiau, be to, atvedantys į tinkamos valdymo organų arba liaudies ūkio veiklos pažeidimus, susieti su pasipriešinimu valdžios organams ir kliudymu jų veiklai, nepaklusimu įstatymams arba kitais veiksmais, iššaukiančiais valdžios autoriteto ir jėgos susilpnėjimą.“²⁹ Taigi kriminalinių banditų veiklos apimtis nėra svarbi: iš esmės jie gali plėsti ir naikinti sovietines įstaigas vieną po kitos, žudyti sovietinės valdžios atstovus – jei vėliau tardymo organams nepavyks nustatyti, kad šių asmenų veikloje būta „tikslu, nukreipto į sovietų valdžios ir darbininkų bei valstiečių vyriausybės nuvertimą“, – visi jų nusikaltimai tebus kvalifikuojami kaip „banditizmas“ (59-3), o ne „kontrevoliuciniai nusikaltimai“ (58 str.). Praktinis skirtumas paprastas: už 58 str. grėsė mirties bausmė, o už 59-3 – 25 m. lagerio.

Nors „kontrevoliucinio tikslo“ sąlyga bent jau RSFSR BK (1926 m.) atrodo pakankamai aiški, praktikoje viskas buvo supainiota. Sovietinių represinių institucijų dokumentuose galima aptikti kelis skirtingus terminus, skirtus apibūdinti įvairių tipų ginkluotoms grupėms. Dominuoja viena bendrybė: tiek ginkluoto antisovietinio pagrindžio grupės, tiek ginkluotas kriminalines gaujas sovietinės represinės struktūros suvokė kaip „gaujas“ (rus. *banda*), o jų narius – kaip „banditus“. Antisovietinio pagrindžio grupėms tekdavo epitetai „nacionalinio pagrindžio gauja“ (rus. *banda nacpodpolja*) arba „nacionalistinė gauja“ (rus. *nacionalističeskaja banda*), o ginkluotos kriminalinės grupuotės galėjo būti įvardytos kaip „nusikalstamai-banditiška gauja“ (rus. *ugolovno-banditskaja banda*) arba tiesiog „plėšikų gauja“ (rus. *grabitelskaja banda*). Iš tokių įvardijimų galima daryti išvadą, kad partizanus nuo banditų patys sovietai skyrė pagal tai, ar jų veikla buvo nacionalistinio pobūdžio. Galima teigti, kad tiek partizanų grupės, tiek plėšikų gaujas sovietinės represinės struktūros suvokė kaip „banditus“, tačiau partizanus suvokė kaip ypatingus – „nacionalistinius banditus“, o plėšikai tebuvo suvokiami kaip paprasti kriminaliniai nusikaltėliai, kad ir susiorganizavę bei ginkluoti.

Remiantis tokia logika, galima suprasti ir tai, kaip sovietiniame diskurse atsirado ir prigijo antisovietinio pagrindžio dalyvių įvardijimas „banditais“: epitetas „banditas“ atsirado iš termino „banda“ (kuris apima visas organizuotas, ginkluotas grupes, kurių veikla kvalifikuotina remiantis RSFSR BK (1926 m.) 58 str. ir 59-3 str.). Ideologine prasme sovietams tokia maišalynė dargi buvo ir naudinga: tam tikruose visuomenės sluoksniuose epitetas „banditai“ prigijo partizanam – nors šie „banditais“ tapo ne dėl to, kad vertėsi „nusikalstamai-banditiška veikla“, bet dėl to, kad buvo iš „bandos“.

Įdomu, kad sovietai „nacionalistinius banditus“ laikė „tikraisiais banditais“. Konkretų pavyzdžių galima aptikti keliose baudžiamosiose bylose, kur minima, kad už kriminalinį banditizmą (59-3) teisiami asmenys, įsibraudami į plėšiamus namus, „vydavali sebia za banditov“ („apsimetė banditais“)³⁰: *banditai apsimetė banditais*. Toks paradoksas leidžia spręsti, kad sovietai „kriminalinius banditus“ (59-3) dėl menkesnio susiorganizavimo (silpnesnių, prasčiau ginkluotų ir lengviau surandamų bei likviduojamų „bandų“) laikė „netikrais banditais“, o partizanus, ginkluoto antisovietinio pagrindžio

²⁹ Уголовный кодекс..., op. cit., c. 44.

³⁰ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-103 / 1946 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 48, l. 64; Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-134 / 1946 m., ibid., b. 61, l. 95–98.

dalyvius (58 str.), – „tikraisiais banditais“, kuriais kriminaliniai banditai galėjo nebent apsimitinėti.

Netikėtą požiūrį siūlo K. Girmius: anot jo, kriminalinių nusikaltėlių negalima laikyti „miško žmonėmis“ – miške, pasak jo, veikė „tikrų partizanų“ grupės, kurios kartu su sovietine milicija kėlė grėsmę kriminaliniams banditams. Partizanai ilgainiui užvaldė miškus, taigi juose nebegalėjo veikti didesnės plėšikų grupės³¹. Šį K. Girmiaus teiginį iliustruoja pasitaikę kiek sudėtingesnės kriminalinių banditų mimezės atvejai: prisistatyta ne šiaip „banditais“, bet konkrečiai – „miško banditais“³². Beje, negalima čia paminėtų pasivadinių „banditais“ ar „miško banditais“ nurašyti vien specifinei sovietinių represinių institucijų raštvedybos tvarkai – būta ir atvejų, kai minimi kriminalinių nusikaltėlių apsimitimai „Lietuvos partizanais“³³, o tai leidžia spręsti, kad sovietiniuose dokumentuose minimi kriminalinių nusikaltėlių įsivardijimai apsimitinėjant – daugiau ar mažiau autentiški (t. y. jų nesugalvojo tardytojas ar kaltinamąją išvadą spausdinusi mašininkė).

Nors tiek sovietinės represinės struktūros, tiek kaimo gyventojai bandė vienais ar kitais terminais diferencijuoti partizanus nuo kriminalinių banditų, oficialiajame sovietiniame diskurse pokariu viskas buvo sąmoningai maišoma į vieną bendrą „banditizmo“ katilą. Pavyzdys: 1951 m. spalį Šiaulių srities LKP komiteto organas „Raudonoji vėliava“ išsamiai aprašė parodomąjį teismo procesą, kuriame mirtimi buvo nuteisti trys partizanai. Tekstas pradedamas taip: „Banditai Žemaitis, Rimaitis ir Razgaitis kaltinami padarę nusikaltimus, nurodytus 1943 m. balandžio 19 dienos TSR Sąjungos Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Įsako pirmajame straipsnyje³⁴ ir RTFSR Baudžiamojo kodekso str. 58-8.“³⁵ Tokių pavyzdžių, kai sovietinėje viešojoje erdvėje į viena yra suplakami dalykai, kurie pačioje sovietinėje teisėje turi atskirus terminus, galima rasti ir daugiau.

Koks tokio suplakimo ideologinis tikslas? Viena vertus, sumenkinti partizanų vardą: parodyti, kad jų siekiai buvo tokie kaip ir kriminalinių nusikaltėlių – žemi: turtiniai (plėšti), seksualiniai (prievartauti), sadistiniai (žudyti). Kita vertus, galima išvelgti ir sovietinių ideologų sąmoningą arba intuityvų siekį pavaizduoti partizanus buvus menkesnės organizacinės struktūros, negu jie buvo iš tikrųjų. Kriminalinių banditų gaujos – gana prastai organizuoti junginiai: magistro darbe išanalizavus 261 baudžiamąją bylą, nepavyko nustatyti nė vienos kriminalinių banditų gaujos, kuri būtų veikusi ilgiau nei porą metų – o didelė jų dalis išvis sugebėjo egzistuoti viso labo kelias dienas, iki kol buvo sunaikintos (išskirtina net savotiška kategorija – „vienos nakties gaujos“)³⁶. O Lietuvos partizanai Laisvės kovų metais ilgainiui sukūrė centralizuotą struktūrą; jiems pavyko tęsti organizuotą pasipriešinimą ištisus devynerius metus (1944–1953 m.). Suplakdami partizanus ir kriminalinius banditus į vieną maišalynę, sovietai norėjo Laisvės kovotojus

³¹ K. Girmius, 1990, p. 365.

³² Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-75 / 1946 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 36, l. 219–223; Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-141 / 1946 m., ibid., b. 66, l. 196–198.

³³ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-138 / 1946 m., ibid., b. 64, l. 64–66.

³⁴ 1943-04-19 SSRS ATP įsakas, skirtas bausti asmenims, kurie nacistinės okupacijos metais kolaboravo su naciais.

³⁵ „Lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų gaujos dalyvių Žemaičio, Rimaičio ir Razgaičio teismo procesas“, in: *Raudonoji vėliava*, 1951-10-27, Nr. 162, p. 3.

³⁶ D. Indrišionis, 2018, p. 54–55.

pavaizduoti ne tik kaip žemų paskatų vedamus nusikaltėlius, bet ir kaip susiorganizuoti nesugebėjusius nevykėlius.

Baigiant nagrinėti termino problemą – epizodas iš 1955 m. LSSR MVD 1-ojo kalėjimo (Lukiškių) mirtininkų korpuso: už dviejų taksi vairuotojų nužudymą sušaudyti nuteistas³⁷ kriminalinis banditas savo malonės prašyme apskundė nusikaltimo bendrininką – taip pat mirti nuteistą kriminalinį banditą. Apskundė dėl to, kad jis Morzės abėcėle belsdamas į kalėjimo centrinio šildymo vamzdžius susibeldė su kitoje mirtininkų kameroje esančiu kaliniu (kalba netaisyta), „kuris buvo nuteistas mirties bausme už antitarybinę veiklą, 58 str. politinis banditas. Ir jie pasakė vienas kitam biografijas savo“³⁸. Ši makabriška iliustracija rodytų, kad, nepaisant sovietinės propagandos pastangų, suplakti partizanų ir kriminalinių banditų į vieną maišalynę nepavyko – net tikrų tikriausias kriminalinis banditas, žmogžudys, baigęs keturias klases, suvokė, jog egzistuoja kažkokia neperžengiama riba, skirianti jį ir jo bendrininką nuo „politinių banditų“.

Kriminalinių banditų mimezės analizė

Apsimetinėjimo chronologija. Pirmieji į mūsų tyrimo lauką pakliūvantys kriminalinių banditų apsimetinėjimo partizanais atvejai mena 1945 m.: pirmieji apsimetėliai būdavo iš tų jaunuolių, kurie slapstėsi nuo mobilizacijos į Raudonąją armiją (RA)³⁹, arba iš legalizacija pasinaudojusių buvusių partizanų⁴⁰. Tiesa, pasitaikydavo ir apsimetėlių „iš kitos pusės“: Rokiškio apskrityje 1945 m. gruodį–1946 m. sausį veikė du vietiniai komjaunuoliai, kurie plėšdami apsimetinėjo partizanais⁴¹, o 1946 m. pavasarį Ukmergės apskrityje suvaidinti partizanus ryžosi keturi jauni vietiniai rusai, kuriems ginklus davė valsčiaus MVD skyrius – kaip sovietiniams aktyvistams⁴². Unikaliu (ir sėkmingu) apsimetinėjimo Lietuvos partizanais atveju galima pavadinti penkių 1946 m. birželį iš RA demobilizuotų atvykėlių (4 rusai ir ukrainietis) banditizmą: nuo pat demobilizacijos iki 1947 m. balandžio veikusi gauja įvykdė 14 ginkluotų įvairių ūkių plėšimų, iš jų keturis kartus prisistatė „MVD darbuotojais“ ir keturis kartus – partizanais (originalia sovietinio dokumento kalba „pod vidom banditov iz lesa“)⁴³. Tiesa, išvardyti atvejai – labiau išimtis, o ne tendencija: dauguma banditų, kurie imdavosi apsimetinėti partizanais, nebuvo nei su jais susiję (pavyzdžiui, slapstėsi nuo mobilizacijos į RA arba nebuvo su jais susiję), nei prieš partizanus kovojo (sovietiniai aktyvistai, sribai, MVD-MGB darbuotojai ir kt.). Dažniausiai partizanais apsimesdavo jauni kaimo vaikinai, panorę geresnio gyvenimo. Vėliausieji apsimetinėjimo partizanais atvejai – kai apsimetinėti imdavo jaunuoliai,

³⁷ Pagal 1954 m. balandžio 30 d. SSRS ATP įsaką dėl baudžiamosios atsakomybės už tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis sustiprinimo – už nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis galėjo būti skiriama mirties bausmė.

³⁸ Nuteistojo mirties bausme malonės prašymas SSRS ATP pirmininkui Klimentui Voroišilovui, in: LYA, f. V-1, ap. 3, b. 73, l. 6.

³⁹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-138 / 1946 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 64, l. 64.

⁴⁰ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-141 / 1946 m., *ibid.*, b. 66, l. 196.

⁴¹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-112 / 1946 m., *ibid.*, b. 53, l. 41–42.

⁴² Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-103 / 1946 m., *ibid.*, b. 48, l. 64.

⁴³ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-457 / 1947 m., *ibid.*, b. 362, l. 287–296.

kurie aktyviausiu Laisvės kovų laikotarpiu tebuvo paaugliai: 1957 m. Jonavos, Prienų ir Ariogalos rajonuose „miško partizanais“, „miško žmonėmis“, „žaliūkiais“ ir „miškiniais“ prisistatydavo trys banditai, gimę 1932–1937 m.⁴⁴

Apsimetinėjimo motyvacija. Pirmiausia reikia pasakyti, kad apsimetinėjimas bendrame kriminalinio banditizmo kontekste – ne itin dažnas reiškinys: apsimetėlių gaujų bylos sudaro 16,9 % (44 bylos) visų LSSR Aukščiausiojo Teismo nagrinėtų kriminalinio banditizmo bylų, o apsimetėliai sudaro 21,4 % (208 asmenys) visų LSSR Aukščiausiojo Teismo teistų banditų⁴⁵. Iš paminėtų 44 apsimetėlių gaujų tik 21 gauja apsimetinėjo partizanais – likusios apsimetėlių gaujos vaidindavo stribus, miliciją arba emgėbistus. Taigi apsimetinėjimas, o juo labiau apsimetinėjimas partizanais nebuvo būtina kriminalinių banditų veiklos sąlyga.

Nepaisant to, klausimas lieka atviras – kodėl kai kurie banditai ryždavosi apsimetinti partizanais? Negalima teigti, kad kriminaliniai nusikaltėliai tai darė sąmoningai, norėdami diskredituoti partizanų vardą: nepavyko aptikti nė vienos gaujos, kurios nariai teismo posėdžio metu būtų pasisakę apie tokią motyvaciją, – o juk tokia aplinkybė, sovietinio teismo požiūriu, nebūtų sunkinanti – netgi priešingai. Motyvaciją užsiimti plėšimais galima pagrįsti skurdu (pavyzdžiui, 1953 m. Šilalės rajone veikusios apsimetėlių gaujos dalyvis teisme lakoniškai paaiškino: „Valgyt neturėjom, todėl ėjom plėšti“⁴⁶), o motyvaciją apsimetinti partizanais galima aiškinti noru palengvinti plėšimą ir kartu apsunkinti jo ištyrimą. Pavyzdys: 1947 m. Ukmergės apskrityje veikė apsimetėlių gauja, kuri vienu plėšimų metu apeliuodavo į gyventojų baimę (pareiškėdavo, kad „namas apsuptas trimis eilėmis partizanų ir bėgti nemėginkit“⁴⁷), o kitų – į tautinę sąžinę (guosdavosi, jog „kenčia nuovargį ir skurdą kovodami dėl žmonių gėrovės, o jie sėdėdami namuose, nenori jiems padėti“⁴⁸). Kai buvo sulaikyti, banditai aiškino savo motyvaciją paprasčiau: „Organizatoriaus mus grupės nebuvo, mes visi bendrai suėję susitarėm, kad gali banditai vogti, tai kodėl mes negalim. Tuomet aš daviau K. slapyvardį „Audra“, o save pavadinau „Aušra“. R. nedavėm slapyvardžio, tuo kad jis neidavo į vidų, jis tik mus vedžiodavo ir parodydavo kaip kas gyvena, nes mes čionai nežinodavom kas turtingai gyvena, o R. visus žinodavo. Slapyvardžius aš daviau tuo, kad gyventojai manytų, kad čionai tą daro banditai ir kad nepažintų mumis.“⁴⁹ Iš paskutinio sakinio galima spręsti, kad plėšikai bijojo būti įsiminti vietinių gyventojų, taigi, kad apsunkintų atpažinimą, nusprendė dargi apsimesti partizanais („čionai tą daro banditai“) ir tikėtis, jog plėšiamieji jų požymių neįsimins, o jei ir įsimins – nesiryš skūstis. Paradoksišią frazę „gali banditai vogti, tai kodėl mes negalim“ galima būtų interpretuoti kaip kriminalinių banditų suvokimą, jog okupuotoje šalyje tvyro suirutė ir, pasinaudojant tuo, kad partizanai dažnai rekvizuoja įvairų turtą iš gyventojų, galima prisišlieti prie jų ir taip pat verstis „rekvizavimu“ – tikraisiais partizanais nebūnant.

⁴⁴ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-13 / 1958 m., *ibid.*, b. 1631, l. 375–384.

⁴⁵ D. Indrišionis, 2018, p. 43.

⁴⁶ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-61 / 1954 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 1078, l. 115.

⁴⁷ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-236 / 1948 m., *ibid.*, b. 583, l. 47.

⁴⁸ *Ibid.*, l. 47–48.

⁴⁹ Apklausos protokolas, 1947 m. rugpjūčio 17 d. // Baudž. byla Nr. 2-236 / 1948 m., *ibid.*, l. 26.

Kita – žemiškesnė – apsimetinėjimo partizanais motyvacija: siekis būti įleistams į plėšiamo namo vidų. Kai kurie gyventojai turėjo ginklų ir buvo pasiryžę saugoti savo namiškius ir turtą. Apsimetę partizanais, banditai galėjo tikėtis šeiminkus įtikinti savo ketinimų rimtumu – neįsileidus į trobą, bus panaudotas smurtas. 1947 m. Ukmergės apskrityje veikę banditai apsimetę partizanais („zajavili što oni zelionyje“), kad būtų įleisti į namo vidų⁵⁰. 1953 m. Užvenčio rajone veikę banditai pasivadindavo „laisvają armiją“ tam, kad būtų įleisti į plėšiamas trobas⁵¹. 1954 m. Tytuvėnų rajone plėšimais užsiėmę banditai savo aukas gąsdino tuo, kad jie miškiniai ir kad jų „yra ir daugiau“⁵², – kitaip sakant, bandė plėšiamuosius įtikinti, jog nėra smulki banditų gaujelė (taip iš tikrųjų ir buvo), o yra gausi organizacija, kuri įskundimo atveju gali kruvinai keršyti. Baimės sukėlimas, plėšiamųjų pasipriešinimo eliminavimas, apiplėšimo tyrimo supainiojimas – visa tai galima įvardyti kaip banditų apsimetinėjimo partizanais motyvaciją.

Apsimetinėjimo elementai. Vieniems banditams užtekdavo, kad plėšiamieji atvertų namų duris ir būtų galima įsiveržti į vidų – nuo to momento apsimetinėjimas būdavo baigtas. Tačiau daug dažniau banditai stengdavosi iki pat plėšimo pabaigos vaidinti vaidmenį, kurį pasirinko. Tam tikri banditų veiksmai ir pasisakymai liudija, kaip jie suvokė tuos, kuriais apsimetinėjo.

Pirmas elementas, pasitaikęs ne vieną kartą, – demonstravimas, jog partizanai turi būti nuolat išalkę ir vienas pagrindinių jų tikslų – sočiai pavalgyti. 1946 m. Prienų, Jonavos ir Garliavos apylinkėse ūkius plėšusi gauja pasivadindavo „banditais“, „miško banditais“, „miškiniais“ arba „žaliūkais“ ir vienažart iš plėšiamo ūkininko reikalavo „maisto, duonos ir lašinių penkiasdešimčiai žmonių pavalgyti“. Pačių banditų buvo viso labo septyni⁵³. 1953 m. Naumiesčio rajone veikusi gauja prisistatė kaip „atėjusi iš miško“ ir pareikalavo paruošti maisto penkiems žmonėms. Banditų buvo trys⁵⁴. 1957 m. pas du valstiečius atėjo vienas banditas, prisistatęs „miško partizanui“, kuris abukart pareikalavo paruošti maisto dviem asmenims⁵⁵. Iš tokių pavyzdžių atrodo, jog patys banditai suprato, kad partizaninis judėjimas slopsta, rezistentų skaičius mažėja, taigi reikalauti maisto kelioms dešimtims partizanų – neįtikima.

Antras elementas – antisovietinių nuostatų demonstravimas. Banditai, apsimetinėję partizanais, suvokė, jog pastarųjų motyvacija – politinė, taigi bandė ją imituoti. Jau minėti banditai, 1946 m. veikę Prienų, Jonavos ir Garliavos apylinkėse, vieno plėšimo metu prigrasino savo aukoms neiti balsuoti – už balsavimą rinkimuose grasino atkeršyti⁵⁶. 1946 m. Garliavos apylinkėse veikę banditai, sužinoję, kad jų plėšiamas valstietis – liaudies teismo tarėjas, liepė jam daugiau į teismą neiti. Kitu atveju pagrasino sušaudyti⁵⁷. Tie patys banditai kitam valstiečiui nurodė nebebūti aktyvistu – nes bus

⁵⁰ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-539 / 1947 m., *ibid.*, b. 404, l. 136.

⁵¹ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-35 / 1953 m., *ibid.*, b. 968, l. 381.

⁵² Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-14 / 1955 m., *ibid.*, b. 1186, l. 124.

⁵³ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-75 / 1946 m., *ibid.*, b. 36, l. 220–222.

⁵⁴ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-40 / 1953 m., *ibid.*, b. 972, l. 165.

⁵⁵ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-13 / 1958 m., *ibid.*, b. 1631, l. 375.

⁵⁶ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-75 / 1946 m., *ibid.*, b. 36, l. 219.

⁵⁷ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-29 / 1947 m., *ibid.*, b. 133, l. 116–117.

sušaudytas⁵⁸. Jau minėti 1953 m. Šilalės rajone veikę banditai demonstravo žinantys gyventojų politinę orientaciją: „Kai atidariau duris, priėjo prie manęs su šautuvais ir paklausė „kas čia gyvena?“ Pasakiau, kad R. Tuomet pasakė „O tai čia komunistų šeima“ ir rėžė man per veidą ir pareikalavo 2 000 rublių“, – teisme liudijo vienas apiplėštųjų⁵⁹. Taip pat minėti 1954 m. Tytuvėnų rajone veikę banditai vienu gyventojų klausdavo, ar jie pasirošę spalio šventėms, o kitų – ar jie katalikai ar komunistai⁶⁰. Šie pavyzdžiai rodo, kad banditai suprato, jog partizanų politinė orientacija – vienas iš esminių jų veiklos bruožų, taigi stengėsi ją imituoti.

Trečias elementas – partizanų atributikos imitavimas. Vieni banditai kaip savotišką partizanų atributiką suvokė slapyvardžius – dviejų apsimitėlių gaujų nariai pasivadino slapyvardžiais tam, kad atrodytų panašesni į partizanus⁶¹. Kiti banditai plėšė kaimo parduotuves ir apiplėšimų vietose palikdavo raštelius, kad prekes paėmė Lietuvos partizanai⁶². Treti kaip partizanų atributiką suvokė ginklus – taigi, atėję į plėšiamus namus, skubėjo užgesinti visas lempas, kad šeiminkai nepamatytų, jog jų ginklai – mediniai šautuvų maketai⁶³. Ketvirti bandydavo imituoti partizanų uniformą – apsilkdavo specialiai mėlyna spalva nudažytus vyriškus marškinius, užsisėgdavo juodus antpečius, užsikabindavo religinius medalionėlius, kurie turėjo imituoti partizanų kovinius apdovanojimus⁶⁴. Banditai suvokė, jog jų imituojami partizanai turėjo specifinę atributiką, taigi stengėsi ją pamėgdžioti.

Ketvirtas elementas – smurto naudojimas. Banditai, norėdami palaužti plėšiamųjų pasipriešinimą arba užtikrinti, kad jie nedrįs skųstis, užpuolimų metu neretai naudodavo įvairių psichologinį ir fizinį smurtą. Be jau minėtų grasinimų keršyti, pasitaikydavo ir subtilių aukos pažeminimo formų – plėšiamieji galėjo būti verčiami bučiuoti automato vamzdį ir duoti priesaiką tylėti⁶⁵. Kiti apsimitėliai žiauriai kankindavo aukas (auko nesutinkančiam atiduoti ūkininkui buvo deginami padai) arba gviesdavosi moterų (bandė išprievartauti to paties ūkininko dukterį)⁶⁶. Kartais banditai bandydavo imituoti partizanų vykdytas mirties bausmes – vienoje sodyboje šeiminkę išvedė į kiemą, liepė bučiuoti žemę – atsisveikinti, nes negrįš. Paskui nusivedė į mišką, išmušė dantis, sumušė iki sąmonės netekimo ir įmetė į pelkę⁶⁷. Kiti banditai tą patį ūkininką plėšė keliskart: vieną kartą bandė pakarti, kitą kartą vedė į daržinę nušauti⁶⁸. Savaimė aišku, jog tokie smurtiniai banditų, prisistatančių partizanais, pasireiškimai vienaip ar kitaip diskreditavo tikrųjų partizanų vardą gyventojų akyse – gandai apie paslaptinę „miškinį“ įvykdytas piktadarys pasklisdavo plačiai ir baugino vietos gyventojus, kurie suvokė, kad bet kada gali tapti kitomis „banditų iš miško“ aukomis.

⁵⁸ Ibid., l. 117.

⁵⁹ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-61 / 1954 m., *ibid.*, b. 1078, l. 120.

⁶⁰ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-14 / 1955 m., *ibid.*, b. 1186, l. 125.

⁶¹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-236 / 1948 m., *ibid.*, b. 583, l. 47; Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-61 / 1954 m., *ibid.*, b. 1078, l. 88.

⁶² Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-41 / 1949 m., *ibid.*, b. 676, l. 132.

⁶³ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-61 / 1954 m., *ibid.*, b. 1078, l. 116.

⁶⁴ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-14 / 1955 m., *ibid.*, b. 1186, l. 94.

⁶⁵ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-141 / 1946 m., *ibid.*, b. 66, l. 196.

⁶⁶ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-35 / 1953 m., *ibid.*, b. 968, l. 342.

⁶⁷ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-61 / 1954 m., *ibid.*, b. 1078, l. 118.

⁶⁸ Teisiamojo posėdžio protokolas // Baudž. byla Nr. 2-14 / 1955 m., *ibid.*, b. 1186, l. 124.

Apsimetinėjimas sovietais. Tyrimo metu pavyko nustatyti 21 banditų gaują, kuri apsimetinėdavo Lietuvos partizanais, ir 27 banditų gaujas, kurios apsimetinėdavo įvairių sovietinių struktūrų atstovais⁶⁹, dažniausiai milicininkais ar MGB darbuotojais, tačiau pasitaikydavo ir kitokių vaidmenų: 1946 m. du raudonarmiečiai karininkai, plėšdami gyventojus, apsimetė „komendantūros darbuotojais“⁷⁰, 1949 m. du demobilizuoti raudonarmiečiai, Kauno apskrityje prisistatę vykda gyventojų surašymą, plėšimo metu išžudė penkių asmenų šeimą⁷¹. 1956 m. lietuvių gauja, veikusi Jonavos ir Vilkijos rajonuose, kartais prisistatydavo „kinofikacijos darbuotojais“, o kartais – „juodaisiais katinais“⁷².

Bandant paaiškinti, kodėl kriminalinių banditų gaujos taip dažnai apsimetinėdavo sovietinių struktūrų atstovais, reikia atsižvelgti į atvykėlių iš kitų sovietinių respublikų veiksnį. Ne visi geresnio gyvenimo „naujosiose“ sovietinėse respublikose ieškantys atvykėliai tai darė legaliais būdais – nekeista, kad ilgainiui iš atvykėlių ar demobilizuotų raudonarmiečių pradėjo formotis ginkluotos gaujos, kuriose buvo kalbama rusiškai. Lietuvių kalbos nemokėjimas nulemdavo, kad apsimetinėti nusprendę atvykėliai banditai pasirinkdavo vaidinti ne Lietuvos partizanus, o sovietinę miliciją, kurioje, bent jau pokario metais, buvo didelis procentas rusakalbių. Aštuonios gaujos, apsimetinėjusios sovietų valdžios atstovais, buvo būtent tokios – atvykėlių gaujos. Tai – gana didelė, tačiau nedominuojanti dalis, o didžiausią dalį apsimetinėjančių sovietais sudarė vietos gyventojai.

Tai irgi galima paaiškinti. Sovietinėse jėgos struktūrose buvo daug netvarkos visą sovietmetį, o pokariu kai kurie MVD ar MGB darbuotojai įsiveldavo netgi į kriminalinius nusikaltimus, kuriuos pačios sovietinės struktūros subtiliai vadindavo „revoliucinio teisėtumo pažeidimais“. Vaizdų tokio pažeidimo pavyzdį pateikia istorikas J. Starkauskas: 1947 m. sovietinis karinis tribunolas mirties bausmė nuteisė Ukmergės apskrities Želvos valsčiaus milicijos operatyviniu įgaliotiniu dirbusį A. Smirnovą – už tai, kad jis nušovė du niekuo dėtus žmones ir dar kelis kėsinosi nušauti⁷³. Būta ir tokių „sovietų valdžios atstovų“, kuriuos kriminaliniais banditais pripažindavo sovietinis teismas: 1949 m. Biržų apskrityje siautėjo trys sribai, vadovaujami vietinio komsorgo, – vieną moterį nužudė, kitą bandė išžaginti, sudegino sodybą, o galiausiai bandė inscenizuoti, kad juos pačius užpuolė partizanai⁷⁴. Vietos gyventojams matant sovietinėse jėgos struktūrose pasitaikančią netvarką ir įvairius ekscesus, netruko susiformuoti neigiamas tų struktūrų įvaizdis. Tai išplėtė kriminalinių banditų veiklos galimybes – kai milicininkai ir sribai patys buvo linkę plėšikauti ir smurtauti prieš gyventojus, banditai galėjo gana įtikinamai apsimesti jais. Puikus pavyzdys – 1946 m. pavasarį Biržų apskrityje veikusi trijų lietuvių gauja, įvykdžiusi 10 ūkių apiplėšimų. Apsimetinėjo milicininkais,

⁶⁹ Tam tikras bendro apsimetėlių gaujų skaičiaus neatitikimas (anksčiau tekste minėtos tik 44 banditų gaujos) susidaro dėl to, kad būta keturių banditų gaujų, kurios apsimetinėjo tai partizanais, tai sovietais.

⁷⁰ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-144 / 1947 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 222, l. 74.

⁷¹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-109 / 1949 m., *ibid.*, b. 732, l. 211–214.

⁷² Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-26 / 1957 m., *ibid.*, b. 1502, l. 161–169.

⁷³ J. Starkauskas, 2007, p. 591.

⁷⁴ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla 2-94 / 1950 m., in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 834, l. 162–166.

reikalavdavo įleisti į vidų, aiškino, kad renka ginklus iš žmonių, o tam reikia atlikti kratą. „Krata“ netrukdamo virsti paprasčiausiu apiplėšimu, o „milicininkai“ savo aukas nuramindavo: „konfiskuotų daiktų atsiėmimo klausimu“ pasiūlydavo kreiptis į Pabiržės valsčiaus miliciją⁷⁵.

Beje, dar viena papildoma motyvacija apsimesti sovietinių struktūrų atstovais, o ne partizanais, kriminaliniams banditams galėjo būti keršto baimė. Partizanai įvairius plėšikus kartkartėmis sugaudavo ir nubausdavo mirties bausme. Savaiame suprantama, kad apylinkėse atsiradusi plėšikų gauja, kuri dargi apsimitinėja partizanais, sukeltų dar didesnę tikrųjų partizanų norą tokią gaują likviduoti. O apsimitinėti milicininkais ar strībais – daug patogiau: viena vertus, tokia gauja mažiau krinta į akis tikriesiems partizanams. Antra, nemenką dalį milicininkų ir strībų sudarydavo įvairūs atvykėliai – ne tik iš kitų sovietinių respublikų, bet ir tiesiog iš kitų apskričių: tai reiškė, kad vietos gyventojai galėjo nepažinti visų savo valsčiuje veikusių strībų ar milicininkų, taip pat nesuprasti, kad jų turta plėšusieji – apsimitėliai. Trečia, net ir pakliuvus sovietams į rankas, tokiems apsimitėliams negrėsė mirties bausmė. Pavyzdys: 1945–1946 m. Rokiškio apskrityje slapstėsi rusų banditų gauja, kuri traukdavo plėšti kaimynės Latvijos SSR rajonų. Į trobas banditai braudavosi prisistatydami milicijos darbuotojais – kaip rašoma dokumente, „taip kompromituodami sovietų valdžios organus“⁷⁶. Tiesa, net ir tokios kaltinimo formulotės nepastatė banditų prie sienos: vienintelis vadeiva buvo nuteistas 25 m. lagerio, o kiti gaujos nariai atsipirko trumpesnėmis bausmėmis⁷⁷.

Kriminaliniams banditams apsimesti sovietinių struktūrų atstovais buvo paprasčiau. Apsimitinėjimas partizanais – gerokai sudėtingesnis vaidmuo: iš pirmiau minėtų pavyzdžių matyti, kad buvo imituojama ne tik partizanų atributika ar uniformos, bet ir specifinis elgesys, politinė orientacija. Apsimitinėjimas sovietais, kaip liudija daugelis pavyzdžių, – paprastas dalykas. Iš esmės apsimitinėti banditams šiuo atveju reikėjo nedaug – tik tam, kad patektų į namo vidų, kur galėtų grobti viską, kas pakliūva į akis⁷⁸. Kartais apsimitinėjimas sovietais siekdavo absurdo ribas – vieni banditai, prieš eidami į žygį, išgerdavo nemažai degtinės, kažkodėl išsitempdavo veidą suodžiais ir, apsimesdami milicijos darbuotojais, eidavo plėšti ūkių⁷⁹.

Galiausiai, galima išvelgti ir dar vieną nujaučiamą apsimitinėjimo modelį: patį tikriausią *apsimitinėjimą banditais*. Nors toks teiginys skamba paradoksaliai, tačiau, atsimenant pirmiau aptartą faktą, kad už banditizmą (59-3 str.) didelę pokario laikotarpio dalį negrėsė mirties bausmė, o už antisovietinę veiklą (58 str.) grėsė, galima nuspėti, jog tarp tikrųjų partizanų, Laisvės kovotojų, buvo žmonių, kurie vienaip ar kitaip šią tendenciją perprato (tai buvo įmanoma padaryti – pavyzdžiui, 1950 m. sausį, kai Sovietų Sąjungoje buvo atnaujintas mirties bausmės vykdymas „tėvynės išdavikams“ (t. y. pagal

⁷⁵ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-193 / 1946 m., *ibid.*, b. 94, l. 128–132.

⁷⁶ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-519 / 1947 m., *ibid.*, b. 393, l. 345–346.

⁷⁷ LSSR Aukščiausiojo Teismo prezidento nutarimas, *ibid.*, l. 399–401.

⁷⁸ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-36 / 1948 m., *ibid.*, b. 480, l. 216–222.

⁷⁹ Kaltinamoji išvada // Baudž. byla Nr. 2-71 / 1948 m., *ibid.*, b. 490, l. 99–103.

58 str.), apie tai buvo paskelbta sovietiniuose laikraščiuose⁸⁰). Jei tokie „susipratę partizanai“ būtų pakliuvę į sovietų nagus, galimas jų veiklos modelis būtų visose apklausose bandyti tardytojus įtikinti, kad jie iš tikrųjų ne partizanai, o paprasčiausi banditai – tikintis, jog ši mimezė suveiks ir bus pritaikytas ne „mirtinas“ 58-asis str., o „antrą šansą suteikiantis“ 59-ojo straipsnio 3 paragrafas. Kita vertus, tokio apsimetinėjimo tikimybė nėra tikėtina dėl kitų, psichologinių dalykų: tikriesiems partizanams galėjo būti žema apsimetinėti padugnėmis – ypač suvokiant, kad tuo laikotarpiu retas, pakliuvęs į sovietinės sistemos krumpliaraičius, galėjo tikėtis likti gyvas – net ir nesušaudytas asmuo, pakliuvęs į sovietinius lagerius 25 metams, vargiai galėjo tikėtis išlikti gyvas. Žinoma, visiškai atmesti „apsimetinėjimo banditais“ galimybės negalima – pavienių partizanų, galėjusių bandyti taip sušvelninti gresiančias represijas, galėjo pasitaikyti.

Tikriausiai įmanoma ir kita medalio pusė – kriminaliniai banditai, kurie buvo nuteisti pagal 58 str. Tai netgi labiau tikėtinas rezultatas, žinant, kad sovietinės čekistinės struktūros dažnai buvo linkusios klastoti įvairius duomenis (menkinti savo nuostolius, didinti likviduotų antisovietinio pogrindžio grupių skaičių): sovietiniai tardytojai galėjo „apiforminti“ kai kuriuos banditus pagal 58 str. Vieną tokį pavyzdį pavyko aptikti: 1948 m. Kauno kalėjime, vienoje iš kamerų, kur buvo laikomi pagal 58-ąjį straipsnį nuteisti kaliniai, įvyko žmogžudystė: penki kaliniai kelias paras be perstojo daužė šeštąjį, kol šis, neatlaikęs kankinimų, mirė. Tardymo metu paaiškėjo, kad užmuštasis – kriminalinis banditas (išprievartavo dvi mažametes mergaites, kurios atsitiktinai buvo vieno iš kameroje sėdėjusių kalinių dukterėčios, vertėsi plėšimais), kuris, panašu, kažkuriuo laikotarpiu buvo prisišliejęs prie kažkokios antisovietinės grupuotės (prie kokios – sovietiniams tardytojams, atrodo, nebuvo įdomu) ir dėl to buvo nuteistas ne pagal 59-3 str., o pagal 58 str.⁸¹ Tikėtina, kad tokių atvejų pavyktų aptikti ir daugiau – tačiau, žinoma, tai jau būtų kito tyrimo objektas.

Apsimetinėjimo tendencijos. Gilinantis į apsimetinėjimo problematiką, kyla logiškas klausimas: ar keitėsi banditų pasirenkami vaidmenys bėgant laikui? Ar galėjo būti taip, kad, pavyzdžiui, pirmaisiais pokario metais banditai buvo labiau linkę apsimesti partizanais, o vėliau, slopstant Laisvės kovoms, banditai linkdavo apsimesti „laiminčiąja puse“ – sovietais? Analizuojant surinktus duomenis, sudaryta **lentelė**. Žvelgiant į ją, matyti, kad nesama chronologinių apsimetinėjimo tendencijų: ir pirmaisiais pokario metais (1945–1947 m.), ir vėlesniais metais (1953–1954 m.) būta banditų grupių, kurios apsimetinėdavo tiek partizanais, tiek sovietais arba vaidmenis kaitaliodavo. Visu pokario laikotarpiu būta daugiau apsimetinėjančių sovietinėmis struktūromis nei partizanais: užfiksuotas 21 (17 „grynu“ + 4 „mišrūs“) apsimetinėjimo partizanais atvejais ir 27 (23 „gryni“ + 4 „mišrūs“) apsimetinėjimo sovietinių struktūrų atstovais atvejais.

⁸⁰ „TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl mirties bausmės taikymo Tėvynės išdavikams, šnipams, kenkėjams-diversantams“, in: *Raudonasis švyturys*, 1950 m. sausio 15 d., Nr. 13, p. 1.

⁸¹ Kaltinamoji išvada // *Baudž. byla Nr. 2-113 / 1948 m.*, in: LCVA, f. R-808, ap. 3, b. 514, l. 86–87.

Lentelė. Banditų pasirinkti vaidmenys⁸²

Metai	Apsimetinėjimas		
	Partizanais	Sovietais	Mišrus
1945	2	3	0
1946	5	9	2
1947	5	6	0
1948	1	0	0
1949	0	1	0
1950	0	1	0
1951	0	0	0
1952	0	0	0
1953	2	0	2
1954	1	2	0
1955	0	0	0
1956	0	1	0
1957	1	0	0
<i>Iš viso</i>	<i>17</i>	<i>23</i>	<i>4</i>

Apibendrinant visą kriminalinių banditų apsimetinėjimo (tiek partizanais, tiek sovietais) praktiką, dera pasakyti, kad tai – ne kelių dešimčių bylų, kurios pakliuvo į šio tyrimo akiratį, klausimas. 44 apsimetėlių kriminalinių banditų gaujos – viso labo pati ledkalnio viršūnė, o tikrasis apsimetinėjimo mastas ir padaryta žala buvo gerokai didesni. Visos banditų grupės, pakliuvusios į šio tyrimo akiratį, – nesėkmingi apsimetinėjimo atvejai, nes buvo išaiškinti. Sėkmingų apsimetinėjimo atvejų, ko gero, išvis neįmanoma išsiaiškinti: mimezė galėjo būti tokia įtikinama, jog plėšiamieji gyventojai patikėdavo, kad savo turtą atiduoda tikriesiems partizanams arba tikriesiems sovietų valdžios atstovams, o ir vėliau, plėšimui pasibaigus, vargu ar norėjo aiškintis, ar tikros buvo naktį atėjusių vyrų politinės motyvacijos – ginklai, kuriuos jie turėjo ir rėmė plėšiamiesiems į krūtines, buvo patys tikriausi.

Žvelgiant iš kitos pusės, reikia suvokti, kad nagrinėjamos šaltinių bazės specifika toli gražu ne nuodugnai atskleidžia apsimetinėjimo pobūdį. Suprantant, kad sovietinių represinių struktūrų sukurti dokumentai yra iš esmės vieninteliai likę to laikotarpio archyviniai šaltiniai, kuriais remiantis galima atkurti apsimetinėjimo reiškinį, dera pripažinti, kad šie šaltiniai nevisaverčiai, nes atskleidžia ne visą reiškinio mastą, o daugiau pasako apie tai, kaip sovietinis režimas suvokė „apsimetėlius banditus“, kaip juos skyrė nuo tikrų partizanų (kurie teistini pagal kitus BK straipsnius). Siekiant dar giliau išanalizuoti apsimetinėjimo reiškinį, tikslinga būtų įtraukti į analizės lauką ir partizanų dokumentus bei amžininkų dienoraščius ir atsiminimus. Žinoma, tai – jau kito, gerokai platesnio, tyrimo gairės.

⁸² Lentelė sudaryta remiantis straipsnio autoriaus magistro darbo („Kriminalinis banditizmas Lietuvos SSR“) priedų dalimi (l. 81–230).

Išvados

1. „Kriminalinio banditizmo“ (RSFSR 1926 m. BK 59-3 str.) ir „politinio banditizmo“ (58 str.) sąvokos sovietiniame teisiniame diskurse yra stebėtinai panašios (tam tikri 58 str. paragrafai atkartoja 59-3 str. esmę), tačiau yra esminis skirtumas: „kriminaliniai banditai“ negalėjo turėti „kontrevoliucinio tikslo“, t. y. jų veikla turėjo būti nukreipta į asmeninės naudos, bet ne į politinių pokyčių siekimą.
2. Tiek plėšimais užsiimančių nusikaltėlių gaujas, tiek Lietuvos partizanų grupes sovietai apibendrindavo terminu „banda“. Skyrėsi tik „bandos“ rūšis: kriminalinių nusikaltėlių gaujos buvo vadinamos išryškinant nepolitinį jų veiklos pobūdį (*ugolovnaja banda; grabitelskaja banda* ir t. t.), o partizanų grupėms tekdavo būtent politinį veiklos pobūdį ryškinantys apibūdinimai (*banda nacpodpolja, nacionalističeskaja banda* ir t. t.). Partizanams sovietiniame diskurse priskirtas epitetas „banditas“ atsirado dvejopai: 1) natūraliai (t. y. iš sovietinių represinių struktūrų terminologijos, kai partizanai suprasti kaip „politinių bandų“ dalyviai; 2) dirbtinai (t. y. iš sovietinių ideologinių tekstų, kai partizanai buvo specialiai įvardijami „banditais“, norint pademonstruoti tariamai žemus, kriminalinius jų tikslus).
3. Pokario laikotarpiu LSSR Aukščiausiasis Teismas svarstė 21 kriminalinio banditizmo bylą, kurioje užfiksuoti banditų apsimetinėjimai Lietuvos partizanais. Atsižvelgiant į tai, kad, be minėto teismo, okupuotoje Lietuvoje veikė ir karo tribunolai bei liaudies teismai, kuriuose irgi galėjo būti teisiami plėšimais užsiimdavę asmenys, taip pat atsižvelgiant į tai, kad ne visi apsimetinėjimo atvejai galėjo būti sovietų užfiksuoti dėl subjektyvių (tardytojų aplaidumas, gyventojų nepranešimas apie plėšimus) ir objektyvių (partizanų kova su kriminaliniais nusikaltėliais) priežasčių, tikėtina, jog kriminalinių nusikaltėlių apsimetinėjimo Lietuvos partizanais mastas buvo gerokai didesnis.
4. Tas pats pasakytina ir apie kriminalinius banditus, apsimetinėjusius įvairiais sovietų valdžios atstovais – nors LSSR Aukščiausiojo Teismo suolan sėdo 27 kriminalinių banditų gaujos, kurių veikloje užfiksuotas apsimetinėjimas sovietais, tikėtina, jog tokių gaujų būta ir daugiau. Maža to, panašu, kad „apsimetinėjančių sovietais“ visgi buvo daugiau nei „apsimetinėjančių partizanais“ – tai galima paaiškinti partizanų keršto baime, tuo, kad atvykėliai yra iš kitų sovietinių respublikų (nemokant lietuvių kalbos, apsimesti Lietuvos partizanų buvo problemiška), bei „lengviau suvaidinamu“ sovietinės valdžios atstovų vaidmeniu: apsimetinėjant sovietais, banditams nereikėjo imituoti išskirtinės partizanų atributikos ar specifinės politinės orientacijos – užteko prisistačius „milicija“ įsiveržti į namus ir pradėti vykdyti „kratą“ – plėšti. Laikais, kai tikrieji sovietų valdžios atstovai neretai būdavo baudžiami už „revoliucinio teisėtumo pažeidimus“, – visa tai buvo įtikinama.

Bibliografija

- Burds J., 2006 – Jeffrey Burds, *Советская агентура: очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948)*, Москва–Нью-Йорк: Современная История, 2006, [prieiga internetu], in: <http://www.uhlib.ru/istorija/sovetskaja_agentura_ocherki_istorii_sssr_v_poslevoennye_gody_1944_1948/index.php>, [2019-06-17].

- Burinskaitė K., 2015 – Kristina Burinskaitė, *LSSR KGB ideologija, politika ir veikla, 1954–1990 m.*, Vilnius, LGGRTC, 2015.
- Gailius B., 2006 – Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Gaškaitė N., 2006 – Nijolė Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 m.*, Vilnius: Aidai, 2006.
- Girnius K., 1990 – Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- Hobsbawm E., 1969 – Eric Hobsbawm, *Bandits*, New York, 1969.
- Indrišionis D., 2018 – Darius Indrišionis, *Kriminalinis banditizmas Lietuvos SSR*, magistro darbas, Vilnius, 2018.
- Jurkutė M., 2016 – Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karo atmintis: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai*, Vilnius, 2016.
- Kareniauskaitė M., 2017 – Monika Kareniauskaitė, *Crime and Punishment in Lithuanian SSR*, Vilnius, 2017.
- Starkauskas J., 2007 – Juozas Starkauskas, *Represinių struktūrų ir komunistų partijos bendradarbiavimas įtvirtinant okupacinį režimą Lietuvoje 1944–1953 m.*, Vilnius: LGGRTC, 2007.
- Vaitiekus S., 2011 – Severinas Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*, Vilnius: LGGRTC, 2011.
- Zubkova J., 2007 – Jelena Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2007.